

ZMENY V PRIEMYSELNEJ ŠTRUKTÚRE OKRESU VRANOV NAD TOPLŤOU

Alena MADZIKOVÁ

Abstract

The article deals with industrial structure of the Vranov n. T. region and its changes within historical-geographic context. The main factors of location of industry, intensity of industrial employment, branch and size structure of the researched region are analysed. The last part of the paper presents some changes of industrial structure of the Vranov n. T. region, which are connected with contemporary transformation process in Slovakia.

Key words: regional industrial structure, branch and size structure of industry, intensity of industrial employment, transformation of industry

Úvod

Priemysel je jednou z dynamicky sa vyvíjajúcich ľudských aktivít. Spoločensko-ekonomické zmeny na prelome 80-tych a 90-tych rokov sa odrazili aj v priemysle Slovenska. Transformácia ekonomiky spojená s prechodom od direktívnej a plánovanej ekonomiky k trhovej ekonomike, zmenou vlastníckych vzťahov následne viedla k transformácii priemyselných štruktúr v celoštátnej mierke ale aj na úrovni regiónov (okresov). Z hľadiska geografie priemyslu sú zaujímavé najmä zmeny v súvislosti s rozmiestnením priemyselných jednotiek, ich odvetvovou aj veľkostnou štruktúrou, zmeny v zamestnanosti obyvateľstva v priemysle, v organizácii a vlastníckych vzťahoch. Transformácia priemyselných štruktúr u nás je súčasťou transformačných procesov, ktoré zaznamenávame v globálnej mierke už od počiatku 20. storočia, najmä vo vyspelých štátoch sveta. Vzhľadom na iný spoločensko-politický kontext je charakter transformácie prebiehajúcej nielen u nás ale aj v iných postkomunistických krajinách kvalitatívne odlišný.

Cieľom predkladaného príspevku je naznačiť vývoj priemyslu v okrese Vranov nad Topľou ako aj jeho zmeny v ostatnom období. Práca využíva staršie pramene a výsledky získané pri riešení parciálnej výskumnej úlohy Priemysel okresu Vranov nad Topľou, doposiaľ nepublikované, v rámci rozsiahlejšej témy „Evalvácia krajinných prvkov a ich funkčnosť v životnom prostredí na modelovom území

PaedDr. Alena MADZIKOVÁ

*Katedra geografie a geokológie Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity
ul. 17. nov. 1, 081 16 Prešov*

okresu Vranov nad Topľou“, ktorou sa naše pracovisko zaoberalo v rokoch 1986-1990. Novšie údaje boli získané zo štatistických prameňov (vrátane údajov zo Sčítania ľudu, domov a bytov 1991) a z terénneho výskumu. Vzhľadom na zmeny v poskytovaní údajov štatistickým úradom (zákon č. 322/1992 Zb. o štátnej štatistike) a v mnohých prípadoch neochotou menežmentu jednotlivých podnikov, údaje nie sú kompletne.

Príspevok je členený na tieto časti:

- a) Charakteristika skúmaného územia
- b) Historický vývoj a lokalizačné faktory priemyslu
- c) Intenzita priemyselnej zamestnanosti a dochádzka do priemyslu r. 1980
- d) Veľkosť priemyslu a odvetvová štruktúra do r.1989
- e) Náčrt problematiky transformácie priemyslu v okrese Vranov nad Topľou.

1. Charakteristika skúmaného územia

Okres Vranov nad Topľou je podľa zákona NR SR č. 221, ktorý vstúpil do platnosti 26. júla 1996, jedným z 13 okresov Prešovského kraja. V porovnaní s administratívnym vyčlenením okresu v rokoch 1968-1996 (rozloha, počet obcí) došlo k menším zmenám. Územie okresu sa zmenšilo o katastre 9 obcí v severovýchodnej časti okresu (Košarovce, Nižná Sitnica, Vyšná Sitnica, Pakostov, Ruská Kajňa, Ruská Poruba, Rohožník, Prituľany, Závada, ktoré sú v súčasnosti časťou Humenského okresu). Okres má rozlohu 769 km², počet obyvateľov dosahuje 74 395 (r.1997). Pôvodný počet obcí (76) bol vyššie uvedenými zmenami redukovaný na 67 a osamostatnením Hencoviec (bývalej časti mesta Vranov n. T.) doplnený na súčasný stav – 68 obcí. Prevládajú sídla vidieckeho typu, štatút mesta má len okresné mesto Vranov n. T. (23 063 obyv. v r. 1997, počtom obyvateľov 5. najväčšie mesto Prešovského kraja) a Hanušovce n. T. (3512 obyv. v r. 1997). V prezentovanej práci je použité administratívne vyčlenenie platné do roku 1996.

2. Historický vývoj a lokalizačné faktory priemyslu

Aj keď priemysel nemá dlhú tradíciu na území okresu, začiatky nepoľnohospodárskej výroby, z ktorej sa vyvinul, môžeme v minulosti identifikovať. Tradičným zamestnaním obyvateľstva v minulosti bola práca v pôdohospodárstve (roľníctvo a drevorubačstvo) doplnená domáckou a remeselnou výrobou. Najviac rozšírená medzi dedinským obyvateľstvom bola výroba plátna z ľanu a konope – Banské, Hlinné, Holčíkovce, Čaklov, Kučín, Matiaška, Ondavské Matiašovce, Pavlovce, Soľ, Vavríne, kolárstvo – Banské, Juskova Voľa, kováčstvo – Banské. Známa bola aj výroba poľnohospodárskeho náradia v Kučíne, výroba kôš v Rudlove, výroba košov a metiel v Zámutove (Vlastivedný slovník obcí, 1977).

S rozvojom remesiel sa výraznejšie diferencuje postavenie dvoch miest – Vranova nad Topľou a Hanušoviec nad Topľou. K najrozšírenejším remeslám tu patrilo čizmárstvo, garbiarstvo, ševcovstvo (výroba koženej obuvi okrem čižiem), krajčírstvo. V 16. storočí vzniká vo Vranove cech krajčírov (1569) a cech ševcov (1570). V porovnaní s ostatnými mestami východného Slovenska v tomto období ani neskôr nepatrila Vranov k výrazným remeselným centráм (Špiesz, 1972).

V 19. stor., ktoré je vo vyspelejších oblastiach Slovenska charakterizované prechodom remeselnej a manufaktúrnej výroby na továrenskú veľkovýrobu, sa výraznejšie hospodárske zameranie študovaného územia nezmenilo, čo len prehĺbilo stupeň jeho zaostávania. Hospodársky vývoj územia v r. 1848-1918 bol ovplyvnený podľa L. Tajtáka (1992) viacerými faktormi:

- výrazne agrárnym charakterom územia (a celej Zemplínskej župy, ktorej súčasťou bol aj súčasný Vranovský okres),
- chudobnou surovinovou základňou, pričom najvýznamnejší prírodný zdroj – lesy, nebol pre priemysel dostatočne využívaný,
- nedostatkom kapitalistického podnikania a tvorby kapitálu,
- málo rozvinutou železničnou sieťou (prepojenie Vranova a celého Zemplína s Prešovom a ďalšími sídlami Šariša realizované až v r. 1943),
- nevýhodnou polohou na periférii vtedajšieho štátneho útvaru (Rakúsko-Uhorska).

Na základe štatistických prameňov je v tomto období doložená existencia niekoľkých liehovarov (vo Vranove, Čaklove, Hlinnom, Zámutove, V. Domaši), mlynov a píl, tehelní v Sačurove a Čemernom a manufaktúra na výrobu kameninového tovaru v Hermanovciach (funkčná v r. 1817-1821). Významné miesto má ťažba a spracovanie nerastných surovín, najmä ortuťové bane v Merníku a Komáranoch (v prevádzke v r. 1878-1937) a továreň na výrobu cementu v Skrabskom (1854-1909).

Hodnoverné pramene o ťažbe rumelky sa viažu k polovici 19. storočia, aj keď podľa nepotvrdených informácií sa dolovalo už v predchádzajúcich storočiach. Podľa Butkoviča (1964) sa spočiatku ťažba obmedzovala na malé množstvá, bola prerušovaná, keďže neprinášala veľký finančný efekt. Až v r. 1878 sa vytvorila banská spoločnosť KOMAROCZ-MERNIKI MARIA (názov podľa hlavnej ťažby v dedičnej štôlni Mária), ktorej neskorším majiteľom sa stal barón Otokar Jakobs (vlastnil o.i. železiareň v Košických Hámroch). V 80-tych rokoch 19. storočia predstavovala ťažba 25q vyťaženej rudy, čo nebola významná ťažba ani v tomto období. V priebehu 1. sv. vojny bola ťažba prerušená, ale v roku 1917 vznikla nová spoločnosť Société Minière Le Cinébre, za existencie ktorej dosiahla ťažba a spracovanie rudy najväčší význam (ročná ťažba spočiatku 800t, neskôr poklesla na 519t). Ťažba bola definitívne zastavená r. 1937 (Hanzo, 1973).

Na začiatku 20. storočia priemysel Vranovského okresu zamestnával 2263 obyvateľov (Tajták, 1992), čo predstavovalo len 9,8% z celkového počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva (23 191). Prioritné miesto v tomto období zaujímalo poľnohospodárstvo, ktoré zamestnávalo 78,1% z celkového počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov. Pri analýze veľkostnej štruktúry podnikov v r. 1900 zistujeme, že absolútna prevaha (88,8%) pripadala na živnostenskú remeselnú malovýrobu (podniky, ktoré viedol majster s maximálne 2 pomocníkmi), zvyšných 11% predstavovali podniky s viac ako 3 pracovníkmi, pričom existoval iba 1 podnik s viac ako 20 pracovníkmi (cementáreň v Skrabskom, ktorú založil miestny veľkostatkár J. Bencúr v 50-tych rokoch 19. stor.). Cementáreň bola založená ako prvá na východnom Slovensku, zamestnávala 60 pracovníkov a na začiatku 20. storočia produkovala 30 000q cementu ročne. Pre ťažkosti s dopravou, ale aj

nadprodukciou cementu v Uhorsku a zvyšujúcou sa konkurenciou ukončila činnosť v r. 1909. V medzivojnovom období v r. 1922-34 bola jej činnosť dočasne obnovená s dennou produkciou 100q cementu (Džalaj, 1975).

Situácia sa podstatne nezmenila ani po vzniku Československa, kedy Slovensko, a východné Slovensko zvlášť výrazne, ostáva len hospodárskym apendixom v ekonomickej štruktúre štátu, ktorej ťažisko bolo vo vyspelejších českých oblastiach. Podľa dostupných štatistických údajov (Historický vývoj priemyslu, 1982) bolo v r. 1930 z celkového počtu 29 245 obyvateľov žijúcich na území súčasného okresu v priemysle a živnostiach zamestnaných 2 482 osôb, t.j. 8,4% (v poľnohospodárstve v tom istom čase pracovalo 74,3% obyvateľov).

Zásadný rozvoj priemyslu, ktorého výsledkom je aj súčasná odvetvová a priestorová štruktúra, nastáva po II. svetovej vojne. Pri analýze lokalizácie jednotlivých priemyselných podnikov možno identifikovať vplyv nasledujúcich faktorov:

- faktor miestnej suroviny – priemysel stavebných hmôt, drevospracujúci priemysel
- faktor pracovnej sily – drevospracujúci, textilný priemysel,
- výrobné tradície – priemysel stavebných hmôt,
- politicko-ekonomický faktor – politika tzv. socialistickej industrializácie Slovenska,
- iné faktory

Miestna surovinová základňa podmienila významnou mierou lokalizáciu dvoch priemyselných odvetví – priemyslu papiera a celulózy a priemyslu stavebných hmôt. Vznik drevokombinátu vo Vranove nad Topľou – Hencovciach so zameraním na výrobu celulózy reagoval na množstvo nevyužitého bukového dreva na východnom Slovensku. Problém vysokej spotreby vody vo výrobnom procese bol vyriešený odberom vody z rieky Ondava. Priemysel stavebných hmôt bol budovaný na báze výskytu:

- a) slieňov v Skrabskom (bilančné zásoby 6 mil m³), odkiaľ je surovina prepravovaná do Bystrého a slúži na výrobu cementu,
- b) andezitov vulkanických Slanských vrchov, ktoré sa ťažia ako stavebný kameň vo Vechci (7,6 mil m³) a Juskovej Voli (0,9 mil m³),
- c) tehliarskych hĺn vo Vranove-Čemernom a Hanušovciach (7,9 mil m³).

Bilančné zásoby v zátvorkách vyjadrujú aktuálny stav a viažu sa k rokom 1996-97.

Z ostatných nerastných surovín na území okresu (ložiská rumelky v Komáranoch a Merníku, zemného plynu v lokalite Višňov – Sečovská Polianka, soli v Poši a ryodacitu v Čičave) majú pre miestnu priemyselnú základňu význam len ložiská zeolitov v Nižnom Hrabovci (8,6 mil m³ zásob), Majerovciach a ložiská zeolitových tufov v lokalite Kučín – Pusté Čemerné. Zeolity majú široké spektrum použitia v priemysle, poľnohospodárstve a pri ochrane životného prostredia, aj keď ich súčasné využívanie zaostáva za potenciálnymi možnosťami využitia. V súčasnosti sa ťažia len zeolity v Nižnom Hrabovci, ktoré sa spracovávajú v Bystrom.

Pestovanie ľanu v podhorských a menej úrodných oblastiach východného Slovenska predstavovalo základnú surovinu pre závod v Hlinnom, kde bol ľan spracovávaný na ľanovú kúdeľ a ľanové vlákno.

Faktor pracovnej sily sa prejavil všeobecne v lokalizácii priemyslu na študovanom území. Vysoká zamestnanosť v poľnohospodárstve, malý počet pracovných príležitostí v priemysle a vysoký počet odchádzajúcich za prácou mimo hranice okresu charakterizovali situáciu do 50-tych rokov. V počiatkoch priemyselnej výroby sa ako problém prejavovala aj nedostatočná kvalifikácia obyvateľstva. Čiastočným riešením nadbytku ženskej pracovnej sily bola lokalizácia závodov textilného a konfekčného priemyslu (70-te roky), kde sa podiel žien pohyboval okolo 60-80% z celkového počtu pracovníkov v tomto odvetví.

Z výrobných tradícií si zasluhuje pozornosť výroba cementu, ktorej začiatky sa viažu k roku 1854, kedy v Skrabskom začala pracovať cementáreň – jedna z prvých na Slovensku. Spočiatku sa tu vyrábala románsky, neskôr portlandský cement. Koncom storočia sa začalo aj s výrobou betónu. V roku 1910 závod zanikol, výroba bola ešte krátkodobo obnovená v r. 1922-34.

Z iných faktorov je dôležité spomenúť výhodnú dopravnú polohu sídiel, v ktorých bol priemysel lokalizovaný – poloha centier Vranova, Hanušoviec, Bystreho, Hlinného na hlavných dopravných tepnách územia, dostatok vody, orientácia na miestnu spotrebu – výroba prefabrikátov a tehál, vznik potravinárskeho a polygrafického priemyslu. Bezprostredné rozmiestnenie jednotlivých závodov je spravidla výsledkom viacerých faktorov.

3. Intenzita priemyselnej zamestnanosti r. 1980

Základné charakteristiky zamestnanosti v priemysle podľa jednotlivých obcí umožňujú:

- určiť stupeň industrializácie,
- vyčleniť areály priemyselnej zamestnanosti.

Intenzita priemyselnej zamestnanosti bola zisťovaná z troch hľadísk:

1. podiel zamestnaných v priemysle z počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva (I_1),
2. počet pracovníkov v priemysle na 1 km^2 (I_2),
3. počet pracovníkov na 100 obyvateľov (I_3).

Údaje boli získané zo Sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1980, 1991 (tabuľka č. 1), ich grafickým výstupom sú kartogramy (mapa č. 1 – 3).

Podľa podielu obyvateľov zamestnaných v priemysle (bez stavebníctva) z celkového počtu ekonomicky aktívnych patrilo študované územie k priemerne industrializovaným (34,1%). V roku 1980 síce prekračovalo priemer vtedajšieho Východoslovenského kraja o 1,7%, ale zaostávalo za slovenským priemerom o približne 2%. Pri porovnaní údajov za roky 1961 (18,6%), 1970 (28,1%), 1980 (34,1%) je zrejma dynamika vývoja zamestnanosti v priemysle študovaného územia ako celku (1,8 – násobné zvýšenie). Tento jav súvisí s celkovým sociálno-ekonomickým rozvojom okresu, so vznikom nových priemyselných závodov na území okresu a kraja, ktoré poskytli pracovné príležitosti obyvateľstvu.

Vnútoraná diferencovanosť územia podľa stupňa industrializácie bola značná. Do skupiny obcí s nadpriemernou hodnotou stupňa industrializácie (viac ako 34,1%) patrí 23 obcí (30% z celkového počtu). Viac ako polovica z ekonomicky

Tabuľka č. 1

Základné charakteristiky zamestnanosti v priemysle v okrese Vranov n/T.

P.č.	Obec	A	B	C	D	E ₁	E ₂	F ₁	F ₂	G ₁	G ₂
1	VĚRANOV N/T	22 487	11 025	4 161	40 668	42,0	38,0	95,4	103,0	21,0	18,6
2	BABIE	244	121	31	7 999	22,9	25,6	3,4	3,9	10,2	12,7
3	BANSKÉ	1 262	572	148	26 866	29,0	25,8	4,6	4,8	12,1	11,7
4	BENKOVCE	542	260	87	8 223	33,1	33,4	10,1	10,5	15,4	16,0
5	BYSTRÉ	2 502	1 121	453	13 221	46,9	40,4	40,8	34,2	22,3	18,1
6	ČABOV	419	191	43	15 669	16,8	22,5	2,2	2,7	8,2	10,2
7	ČAKLOV	1 852	776	309	12 768	38,0	39,7	22,2	24,2	17,3	16,6
8	ČIČAVA	732	311	81	5 275	25,0	26,0	12,8	15,3	9,7	11,0
9	ČIERNE N/T	803	405	141	8 222	34,3	34,8	15,2	17,1	16,1	17,5
10	DAVIDOV	881	416	127	17 455	25,0	30,5	6,8	7,2	12,0	14,2
11	DETRÍK	69	31	4	9 552	15,2	12,9	0,7	0,4	7,0	5,7
12	DLHÉ KLČOVO	1 327	616	243	10 221	33,9	39,4	18,5	23,8	16,0	18,3
13	ĎAPALOVCE	504	224	90	14 368	22,5	40,1	3,7	6,2	10,1	17,8
14	ĎURDOŠ	197	80	19	6 133	18,9	23,7	3,9	3,1	10,1	9,8
15	GIGLOVCE	176	90	24	4 022	25,0	26,5	6,8	5,9	13,4	13,8
16	GROVCE	89	49	16	2 733	47,3	32,8	9,6	5,8	20,3	17,9
17	HANUŠOVCE N/T	3 144	671	393	14 255	31,0	58,5	22,8	27,5	14,2	12,5
18	HERMANOVCE N/T	674	316	105	25 933	25,2	33,2	3,7	4,0	12,7	15,5
19	HULINÉ	1 412	584	249	14 556	38,0	42,6	14,9	17,1	17,1	17,6
20	HOLČIKOVCE	449	226	72	12 554	25,8	31,8	4,2	5,7	14,1	15,0
21	JASENOVCE	236	112	33	5 655	33,1	29,4	8,0	5,8	15,9	13,9
22	JASTRABIE N/T	387	187	58	6 777	25,0	31,0	8,2	8,5	12,3	14,9
23	JUSKOVA VOĽA	289	140	27	18 144	18,9	19,2	1,5	1,4	9,2	9,3
24	KAMENNÁ PORUBA	885	369	86	7 402	28,8	23,8	12,2	11,8	10,4	9,9
25	KLADZANY	604	293	118	5 387	37,6	40,2	24,0	21,9	20,2	19,5
26	KOMARANY	498	220	75	4 775	30,8	34,0	16,9	15,7	16,2	15,0
27	KOŠAROVCE	579	271	70	8 000	23,3	25,8	8,4	8,7	11,9	12,0
28	KUČIN	418	184	106	3 975	55,6	57,6	22,4	26,7	24,4	25,3
29	KYAKOVCE	484	244	59	33 774	22,7	24,1	2,1	1,7	11,8	11,9
30	MAJEROVCE	455	235	107	3 544	48,5	45,5	29,4	30,2	24,5	23,5
31	MALA DOMAŠA	397	191	62	5 673	36,1	32,4	13,4	10,9	17,7	15,6
32	MATIAŠKA	268	123	22	12 300	17,2	17,8	1,8	1,7	7,7	8,2
33	MEDZIANKY	316	143	32	4 922	19,8	22,3	6,8	6,5	9,9	10,1
34	MERNÍK	701	345	81	11 568	26,7	23,4	8,6	6,9	13,6	11,5
35	MICALOK	354	188	51	12 231	22,8	27,1	4,0	4,1	11,5	14,4
36	NÍŽNÁ SITNICA	358	168	51	9 177	30,1	30,3	6,0	5,5	16,0	14,3
37	NÍŽNÝ HRABOVEC	1 441	722	338	11 299	40,6	45,8	30,7	29,9	23,6	23,4
38	NÍŽNÝ HRUŠOV	1 670	791	220	18 437	26,5	27,8	12,8	11,9	13,9	13,1

VÝSLEDKY :

- A Počet obyvateľov [1991]
 B Počet ekonomicky aktívnych obyvateľov [1991]
 C Počet ekonomicky aktívnych v priemysle [1991]
 D Rozloha (km²)

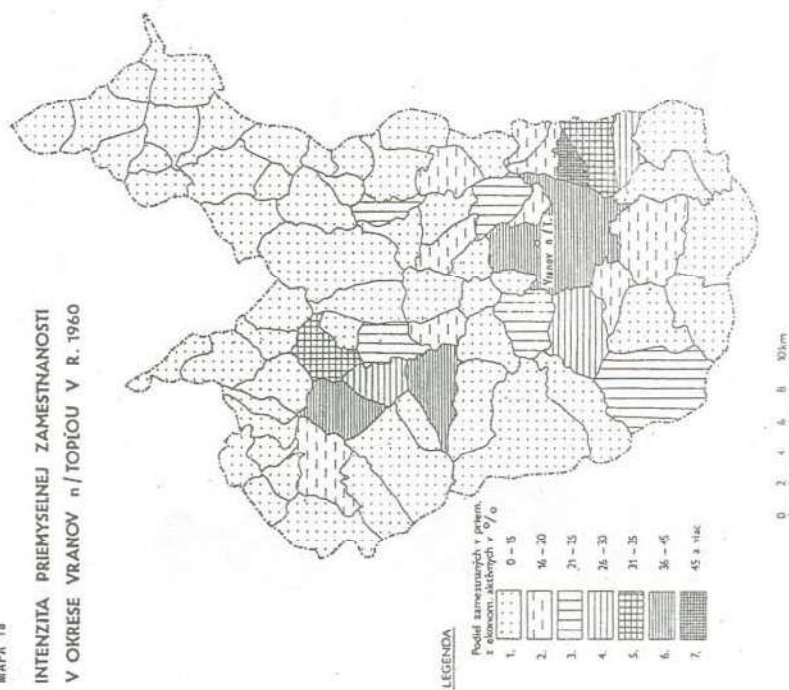
P.č.	Obec	A	B	C	D	E ₁	E ₂	F ₁	F ₂	G ₁	G ₂
39	NÍŽNÝ KRUCHOV	378	167	41	3 771	23,4	24,5	9,7	11,0	11,0	10,8
40	NOVÁ KELČA	374	178	79	11 883	41,5	44,3	7,0	6,6	20,7	21,1
41	OND. MATIASOVCE	727	338	117	10 289	36,4	34,6	12,3	11,3	16,9	16,0
42	PAKOSTOV	494	231	53	14 377	16,3	22,9	2,8	3,6	7,7	10,7
43	PAVLOVCE	613	293	60	17 577	17,7	20,4	3,6	3,4	8,6	9,7
44	PETKOVCE	166	71	35	4 355	56,0	49,2	10,7	8,0	26,9	22,4
45	PETROVCE	454	219	30	13 770	15,7	13,6	3,2	2,1	8,2	6,6
46	PISKOROVCE	155	88	31	7 644	36,1	35,2	4,5	0,8	16,9	20,0
47	POŠA	770	312	140	8 433	48,0	44,8	22,8	16,6	22,1	18,1
48	PRITULANY	180	34	8	6 448	5,6	23,5	0,6	1,2	2,9	8,0
49	PROSAČOV	156	68	8	4 277	19,1	11,7	3,0	1,8	8,6	5,1
50	RAVANOVCE	195	90	18	4 800	21,1	20,0	5,0	3,7	10,8	9,2
51	RAFAJOVCE	167	73	12	4 774	16,7	16,4	3,3	2,5	8,2	7,1
52	REMEŇANY	260	123	22	10 559	11,2	17,8	1,5	2,0	5,5	8,4
53	ROHOŽNÍK	65	30	7	3 611	15,0	23,3	1,7	1,9	6,7	10,7
54	RUDLOV	589	261	55	16 055	22,8	21,0	4,0	3,4	10,8	9,8
55	RUŠKÁ KAJNA	177	79	20	5 111	14,0	25,3	3,1	3,9	7,1	11,2
56	RUŠKÁ PORUBA	319	157	15	12 002	7,9	9,5	1,2	1,2	3,7	4,7
57	RUŠKÁ VOĽA	93	39	4	6 184	24,1	10,2	1,9	0,6	9,8	4,3
58	RUSKÝ KAZIMÍR	101	101	39	7 555	28,1	38,6	4,2	5,1	13,0	18,2
59	SACUROV	1 802	760	260	21 177	34,7	34,2	12,1	12,2	15,2	14,4
60	SEČ. POLIANKA	2 473	1 121	300	20 092	26,1	26,7	14,2	13,5	12,8	12,1
61	SEDLISKA	1 145	545	190	10 133	44,3	34,7	21,8	18,7	21,1	16,5
62	SKRABSKÉ	624	278	112	11 033	52,9	40,2	13,5	10,1	22,6	17,9
63	SLOVENSKÁ KAJNA	832	403	122	6 772	31,7	30,2	15,7	18,1	14,8	14,8
64	SOL	1 934	849	213	10 332	24,0	25,0	16,0	20,6	10,7	11,0
65	STEFANOVCE	127	56	18	8 892	34,4	31,0	3,5	2,0	17,7	14,1
66	TOVARNE	1 040	439	112	7 770	22,8	25,5	12,6	14,5	9,7	10,7
67	TOV. POLIANKA	147	65	11	4 223	20,3	16,9	3,5	2,6	10,8	7,4
68	VAVRINEC	84	38	7	5 444	17,1	18,4	1,3	1,2	7,3	8,3
69	VEGEC	1 766	770	279	17 268	34,1	36,2	12,7	16,1	13,5	15,7
70	VLAČA	238	116	23	4 225	22,8	19,8	6,2	5,4	11,1	9,6
71	VÝŠNÁ SITNICA	452	228	55	9 788	20,4	24,1	5,1	5,6	9,3	12,1
72	VÝŠNÝ ŽIPOV	1 138	543	147	9 332	34,7	27,0	18,7	15,7	17,4	12,9
73	ZAMUTOV	2 406	991	194	41 226	23,8	19,5	5,2	4,7	10,5	8,0
74	ZAVADA	117	52	7	9 033	17,1	13,4	1,3	0,7	8,0	5,9
75	ZLATNÍK	96	33	14	6 300	33,3	42,4	2,5	2,2	15,1	14,5
76	ŽALOBIN	712	316	113	1 877	35,1	35,7	9,7	9,5	15,7	15,8

E₁, E₂ Počet ekon. aktívnych v priemysle zo 100 ekon. aktívnych (E₁) – [1980, 1991]F₁, F₂ Počet ekon. aktívnych v priemysle na 1 km² (F₂) – [1980, 1991]G₁, G₂ Počet ekon. aktívnych v priemysle zo 100 obyvateľov (G₂) – [1980, 1991]

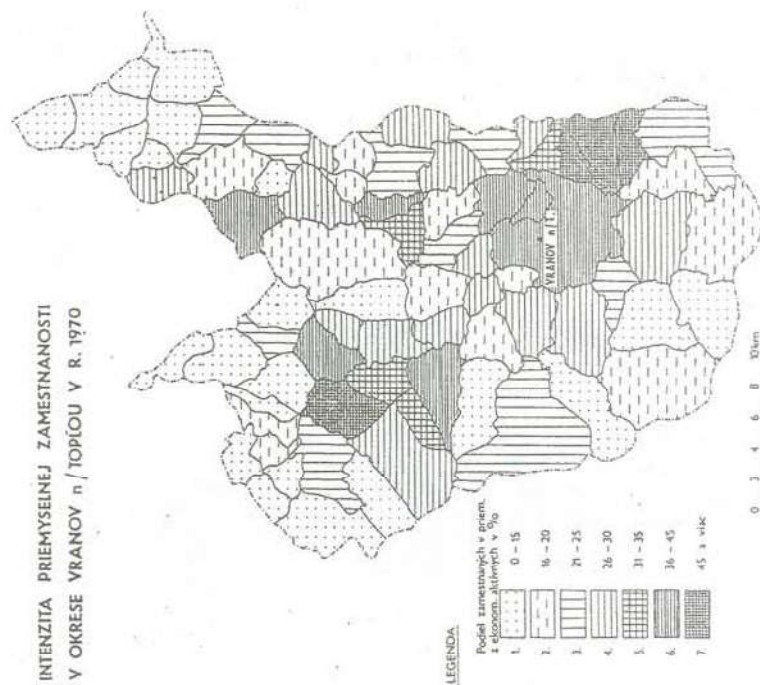
PRAMEN: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980 (1991) v okrese Vranov n/T.

MAPA 1a

INTENZITA PRIEMYSELEJ ZAMESTNANOSTI
V OKRESE VRANOV N/TOPIČOU V R. 1960

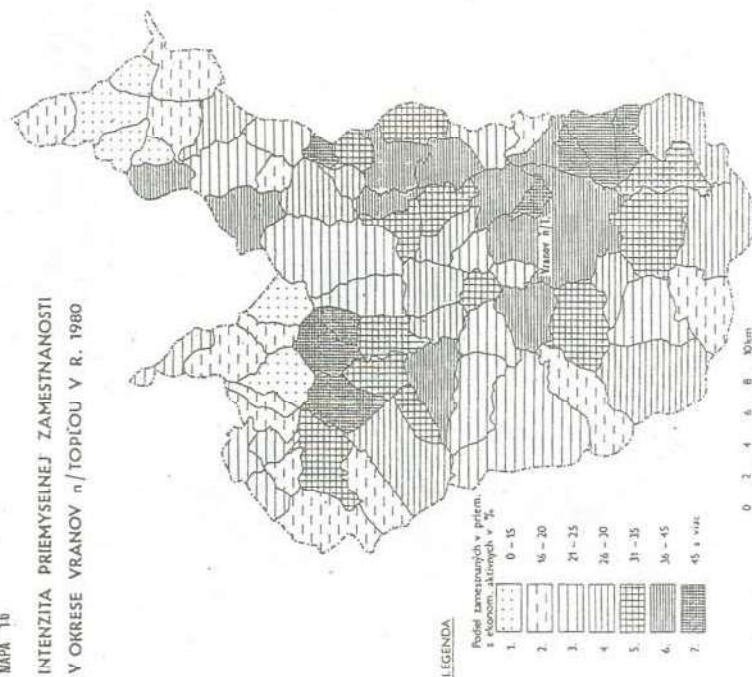

INTENZITA PRIEMYSELEJ ZAMESTNANOSTI
V OKRESE VRANOV N/TOPIČOU V R. 1970

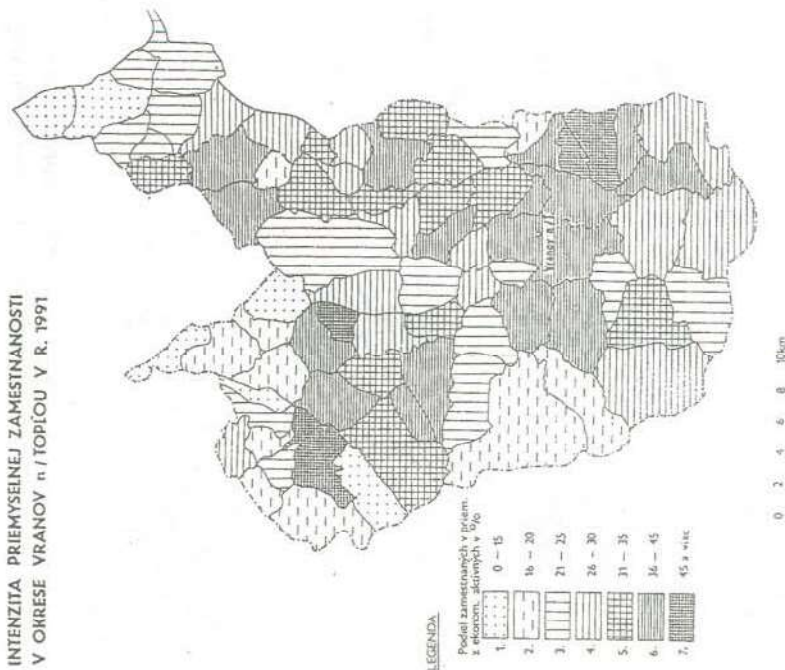

MAPA 1b

INTENZITA PRIEMYSELEJ ZAMESTNANOSTI
V OKRESE VRANOV N / TOPIĽOU V R. 1980

INTENZITA PRIEMYSELEJ ZAMESTNANOSTI
V OKRESE VRANOV N / TOPIĽOU V R. 1991

aktívneho obyvateľstva pracovala v priemysle v obciach Kučín, Nižný Hrabovec (vplyv chorickej dostupnosti priemyselných centier Vranova a Strážskeho) a Skrabské (ťažba surovín pre cementáreň v Bystrom). Podpriemerný stupeň (menej ako 15%) vykazovalo 6 sídiel na severe okresu tradične poľnohospodársky zameraných (Prituľany, Rohožník, Ruská Poruba, Ruská Kajňa, Detrík, Remeniny).

Priemerná hodnota intenzity priemyselnej zamestnanosti podľa ukazovateľa I_2 na študovanom území bola 13,1. Maximálna hodnota vo Vranove n. T. (85,4) je vyjadrením vysokého stupňa územnej koncentrácie obyvateľstva a počtu pracovných príležitostí v priemysle v tomto centra. Priestorové rozdelenie hodnôt I_2 je porovnateľné s rozdelením I_1 (mapa č. 2).

Ukazovateľ I_3 (mapa č. 3) sa líši od I_1 všeobecnejším charakterom – počet pracujúcich v priemysle je zisťovaný v pomere k bývajúcemu obyvateľstvu sídiel. Priemerná hodnota pre celé študované územie bola 16,1. Túto hodnotu prekračovalo 20 obcí okresu (26,3% z celkového počtu obcí).

Na základe porovnania hodnôt I_1 , I_2 , I_3 boli na študovanom území vyčlenené 2 významné areály priemyselnej zamestnanosti:

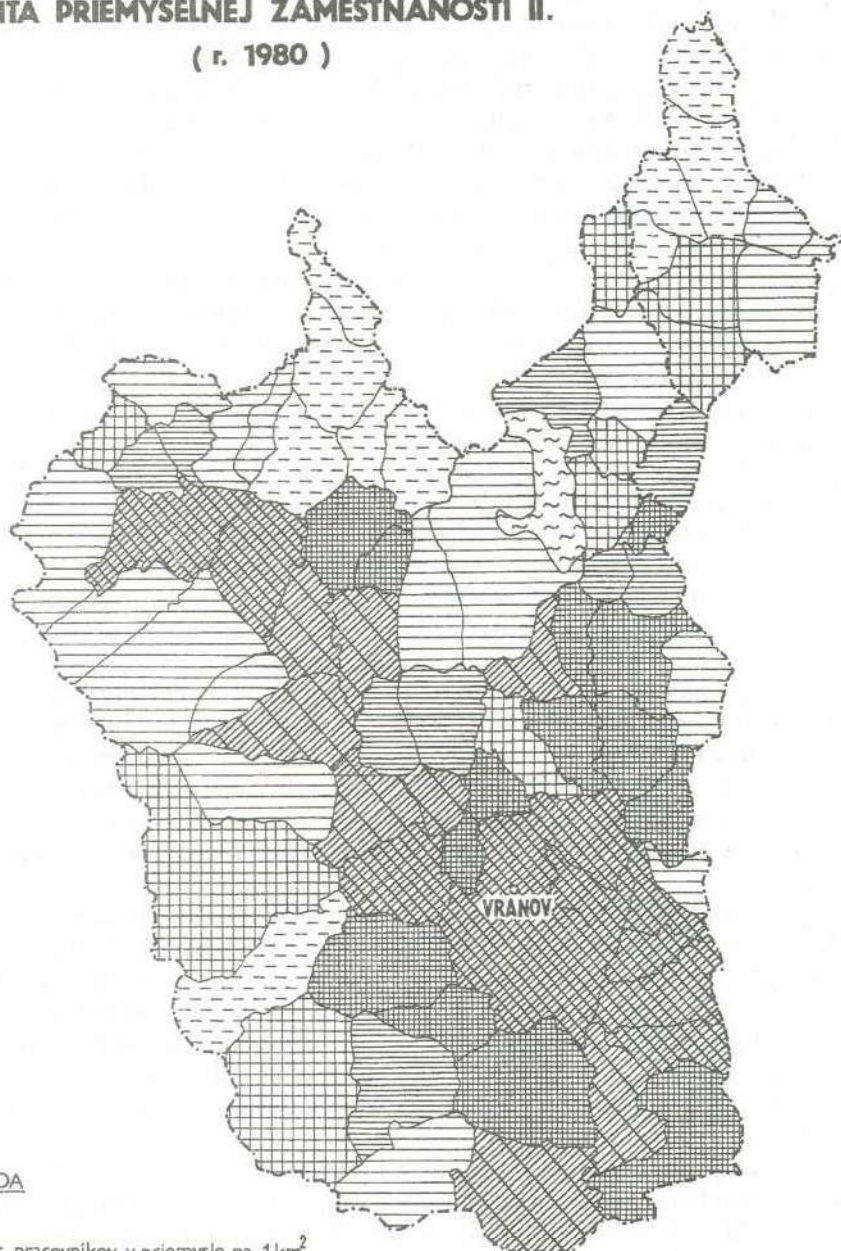
1. Areál mesta Vranov n. T. a priľahlých sídiel – Čaklov, Sedliská, Majerovce, Kladzany, Kučín, Nižný Hrabovec, Poša (11,2% z rozlohy okresu, 35,9% z počtu obyvateľov, 46,7% z počtu pracujúcich v priemysle). Tento areál je charakterizovaný dominantným vplyvom priemyselných závodov Vranova n. T. a chemického závodu Chemko v Strážskom.
2. Areál v severozápadnej časti územia – Bystré, Skrabské, Petrovce, Hlinné, Vyšný Žipov, Čierne n. T., Zlatník, Hermanovce n. T., Hanušovce n. T. (12,8% z rozlohy okresu, 14,1% z počtu obyvateľov, 15,5% z počtu pracujúcich v priemysle). Vysoká intenzita priemyselnej zamestnanosti je ovplyvnená existujúcimi priemyselnými závodmi lokalizovanými v Bystrom (Cementáreň), Hlinnom (Lykové textilné závody) a Hanušovciach n. T. (Sandrik, Tehelne, menšie prevádzky). Vzhľadom na priamu komunikačnú prepojenosť (hlavný cestný a železničný ťah) sa uplatňuje aj vplyv Vranova n. T. a čiastočne aj Prešova.

Z teritoriálneho hľadiska je zaujímavé menej výrazné zoskupenie 8 obcí na severovýchod od Vranova n. T. (Girovce, Žalobín, Ondavské Matiašovce, Malá Domaša, Slovenská Kajňa, Benkovce, Štefanovce, Jasenovce), na intenzitu ktorých vplývala najmä dochádzka do priemyselných centier okresu aj mimo neho (Vranov n. T., Strážske, Humenné, Stropkov), čiastočne dochádzka do Holčíkoviec a Košaroviec (prevádzky konfekčného priemyslu). Rovnako významná bola aj dochádzka obyvateľov obcí Nová Kelča a Piskorovce do priemyselných závodov Stropkova.

Z analýzy priemyselnej intenzity v r. 1980 teda okrem iného vyplynul významný podiel dochádzky do priemyslu. Z celkového počtu ekonomicky aktívnych v priemysle (11 073) odchádzalo až 63% (6 955 obyvateľov). Z celkovej sumy pohybov za prácou (18 722 obyvateľov) tvorila dochádzka do priemyslu 37%. Intenzita dochádzky do priemyslu podľa jednotlivých obcí v r. 1980 je spracovaná v kartograme (mapa č. 4).

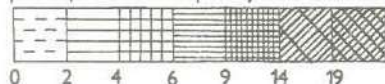
MAPA 2

INTENZITA PRIEMYSELNEJ ZAMESTNANOSTI II.
(r. 1980)

LEGENDA

počet pracovníkov v priemysle na 1 km²

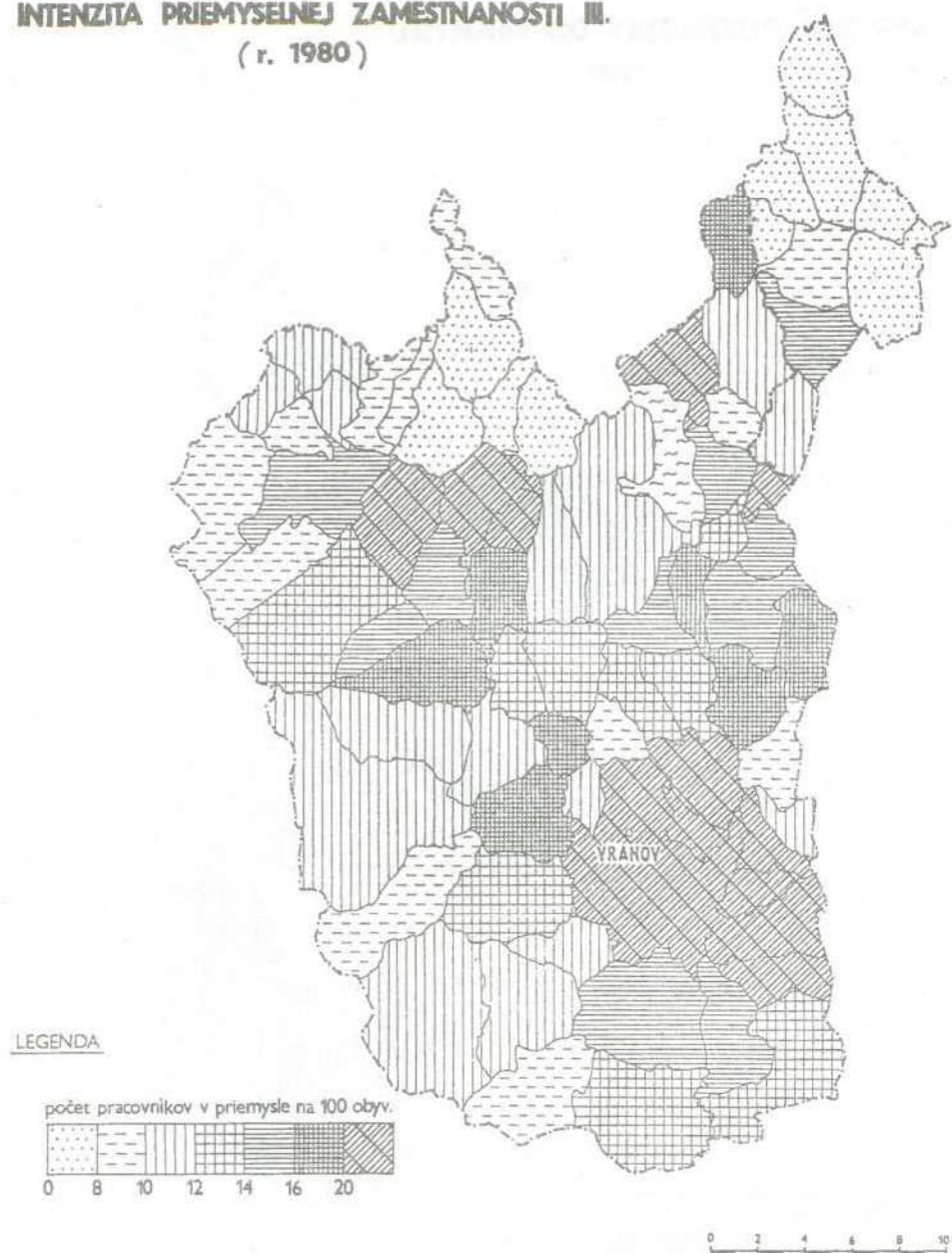

min. 0,2
max. 95,4

0 10 km

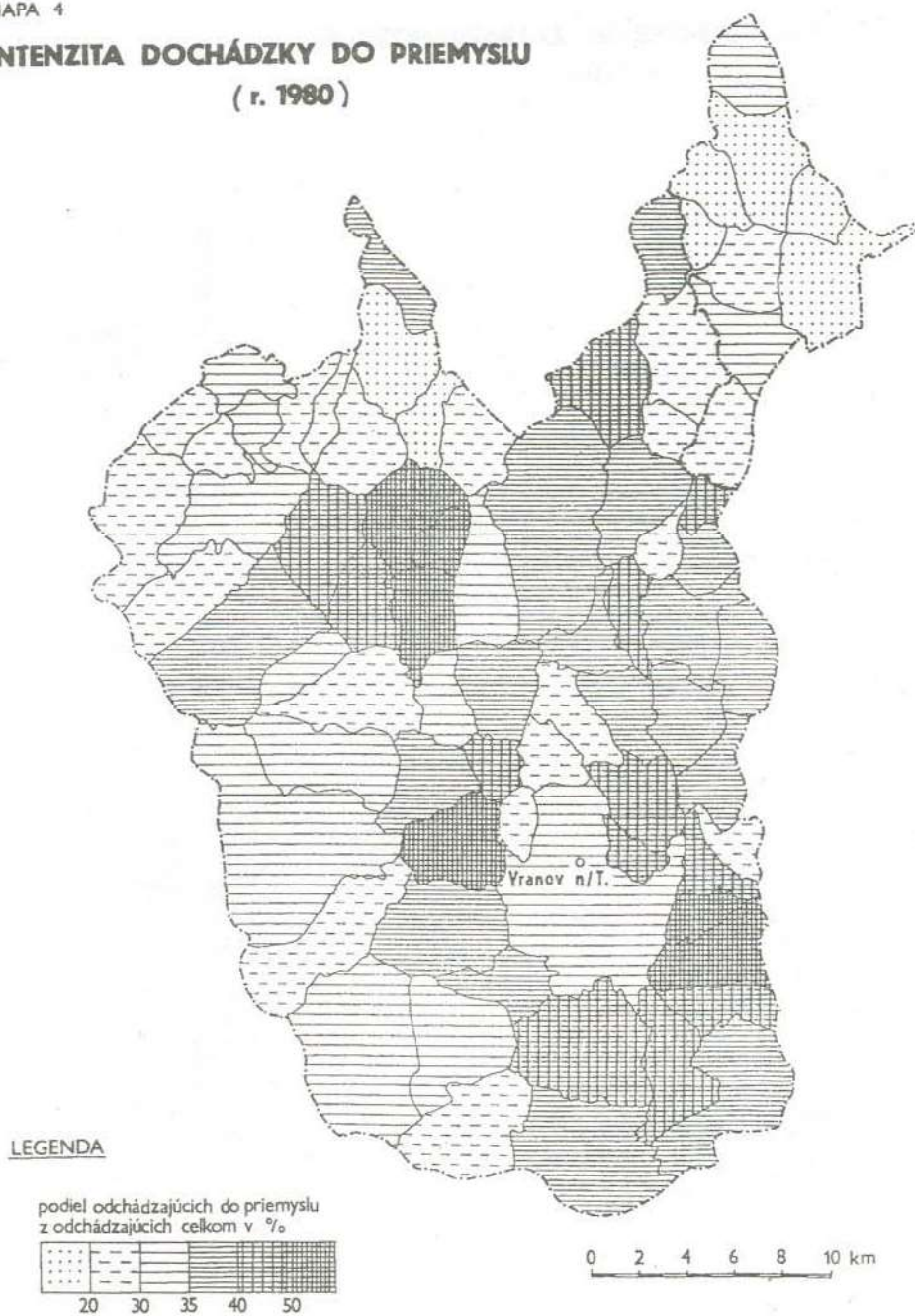
MAPA 3

INTENZITA PRIEMYSELNEJ ZAMESTNANOSTI III.
(r. 1980)

MAPA 4

INTENZITA DOCHÁDZKY DO PRIEMYSLU
(r. 1980)

4. Veľkosť priemyslu a odvetvová štruktúra do r. 1989

Veľkosť priemyslu študovaného územia bola skúmaná na základe dvoch ukazovateľov – objemu priemyselnej výroby a počtu pracovníkov v priemysle. V roku 1987 bola hodnota priemyselnej výroby 1,334 mil. Kčs (údaj zahŕňal len podniky ústredne riadeného priemyslu). Dynamiku vývoja tohto ukazovateľa za obdobie rokov 1970-1986 vyjadruje graf č. 1. Z neho vyplýva plynulý nárast výroby za uvedené obdobie s indexom rastu 207,1 (rok 1970=100).

V roku 1987 zamestnával priemysel študovaného územia 6 904 pracovníkov, čo je asi dvakrát viac ako v r. 1970. Podiel jednotlivých odvetví na vývoji priemyselnej výroby (graf č. 2) mal rôznu váhu. Najdynamickejší bol rozvoj textilného priemyslu s indexom rastu 1256, čo súvisí so vznikom nového priemyselného závodu Slovenka (r. 1975).

Pre porovnanie uvádzame index rastu aj u ďalších 3 najvýznamnejších odvetví: priemysel stavebných hmôt = 122, priemysel celulózy a papiera = 207, potravinársky priemysel = 145,

Dynamiku vývoja počtu pracovníkov v priemysle a podľa jednotlivých odvetví znázorňujú grafy č. 1 – 3.

Odvetvová štruktúra: Rast priemyselnej výroby je charakterizovaný aj zmenami v odvetvovej štruktúre priemyslu. Pôvodne málo pestrá štruktúra bola rozšírená lokalizáciou nových odvetví (v r. 1987 – 9 odvetví) so zachovaním dominantného postavenia priemyslu papiera a celulózy. V nasledujúcej časti je stručná charakteristika jednotlivých odvetví. Kvantitatívne ukazovatele sa viažu k roku 1987, pokiaľ nie je uvedený iný časový údaj.

Priemysel papiera a celulózy – v oboch hlavných ukazovateľoch zaujímal 1. miesto v okrese (podiel na priemyselnej výrobe 54,3%, na počte pracovníkov 49,1%). Odvetvie reprezentované jediným podnikom Bukóza vo Vranove – Hencovciach, ktorý mal 3 422 pracovníkov a bol najväčšou priemyselnou jednotkou na študovanom území vôbec.

Podnik vznikol r. 1955 so zameraním na výrobu buničiny z listnatého dreva. Neskôr bolo výrobné zameranie rozšírené na komplexné spracovanie drevnej hmoty a podnik sa stal jedným z najvýznamnejších drevokombinátov na Slovensku. Rozmanitý sortiment výrobkov bol vyrábaný v troch hlavných závodoch:

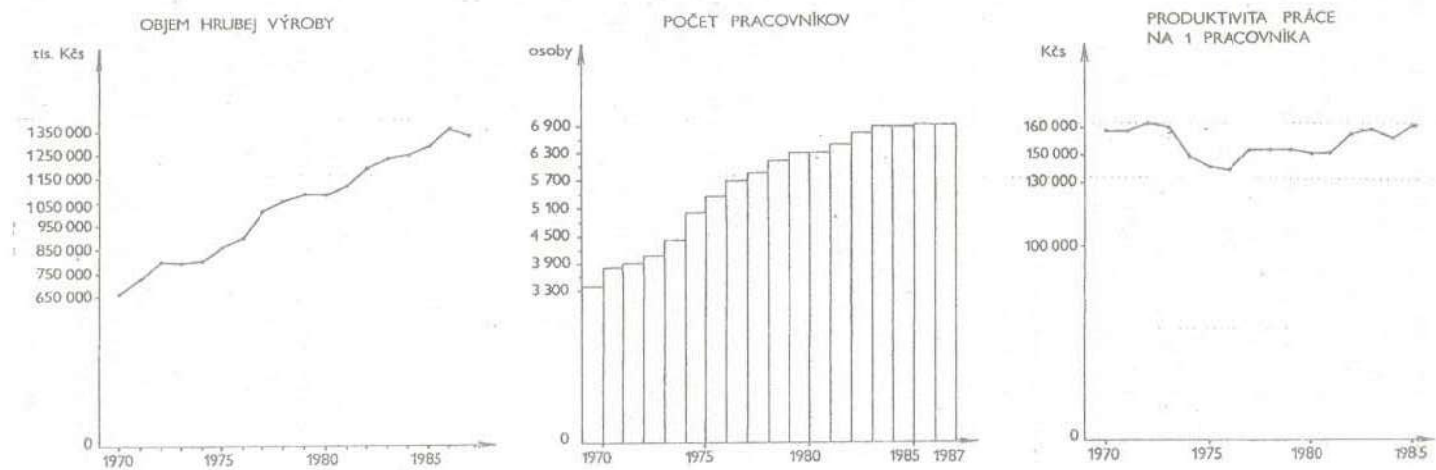
1. Závod chemickej výroby – výroba sulfátovej buničiny ako hlavného výrobku (70 000t nebielenej buničiny r. 1987), furalu, D-xylózy, xylocelu.
2. Závod drevárskej výroby – výroba preglejky, železničných podvalov, nábytkárskych hranolov.
3. Výroba nábytku – stoly, stoličky, čalúnené súpravy.

Hlavnými dodávateľmi surovín boli lesné závody východného Slovenska (bukové drevo – 230 000 m³ za rok), voda bola odoberaná z Ondavy (19 mil m³ za rok), energetické suroviny dodával Severočeský hnedouhoľný revír (230 000 t uhlia ročne), chemické látky dôležité v technológii chemické závody Spolana Neratovice (Na₂SO₄), Chemko Strážske, CHZ Nováky a ďalšie. Odberateľmi viskóznej buničiny, ktorá sa ďalej spracováva na umelé vlákna (viskózová striž) boli chemické

Graf 1

VÝVOJ HLAVNÝCH UKAZOVATEĽOV PRIEMYSELNEJ VÝROBY V R. 1970-1987 V OKRESE VRANOV N/TOPLŤOU

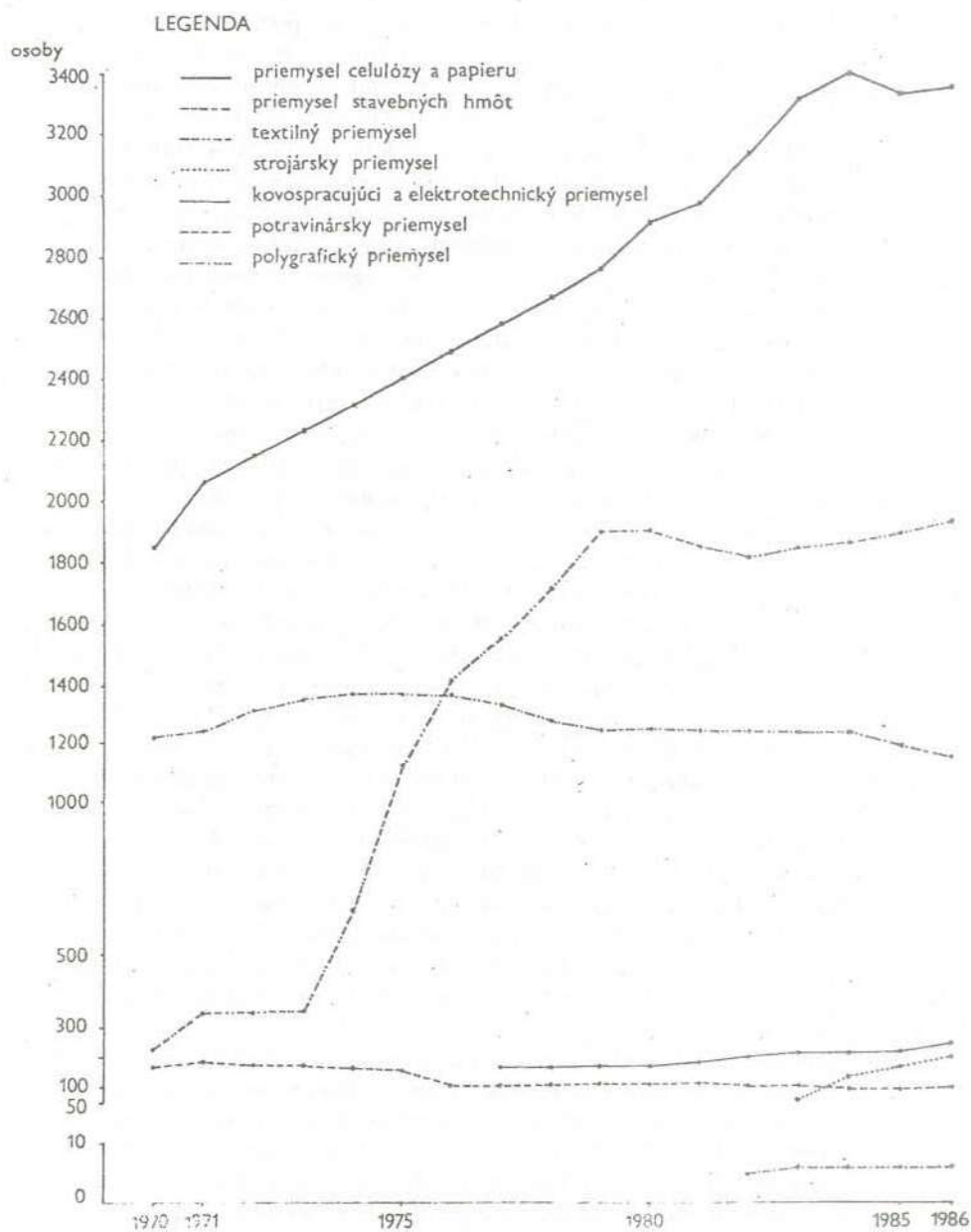
Prameň: Okresné oddelenie SŠÚ Vranov n. T.

Graf 2

VÝVOJ POČTU PRACOVNÍKOV V PRIEMYSE PODĽA JEDNOTLIVÝCH ODVETVÍ
V ROKOCH 1970-1986

Prameň: Okresné oddelenie SŠÚ Vranov n. T.

závody (hlavný odberateľ Spolana Neratovice – asi 70%), bielenej papierenskej buničiny spracovávanej na papier závody v Slavošovciach, Harmanci, Ružomberku, časť výrobkov drevárskej výroby sa využívala pri výrobe nábytku v závode, zvyšok odoberali iné nábytkárske závody v rámci ČSFR. Vybraný sortiment výrobkov (buničina, nábytok) bol exportovaný do zahraničia (7 krajín).

Priemysel stavebných hmôt sa na priemyselnej výrobe podieľal 24,3% (2. miesto), na počte pracovníkov 17% (3. miesto). Z výrobných odborov bola zastúpená výroba cementu (Cementáreň Bystré – 423 pracovníkov, hodnota výroby 137 mil Kčs), výroba prefabrikátov (Pórobetón Vranov, 344 pracovníkov, 104 mil Kčs), tehliarska výroba (Tehelne Vranov, 179 pracovníkov, 39 mil Kčs, Tehelne Hanušovce, 98 pracovníkov, 12 mil Kčs), ťažba stavebného kameňa (Vechec – ťažba andezitu, 88 pracovníkov, 20 mil Kčs). Odberateľom hlavných výrobkov (cement – 280 000 t v r. 1987, stavebné dielce, murivový materiál, tehly, drvené kamenivo rôznych frakcií) boli stavebné organizácie v rámci regiónu východného Slovenska. Širší regionálny dosah mali závody Cementáreň v Bystrom a Pórobetón vo Vranove. K zvýšeniu regionálneho dosahu Cementárne v Bystrom malo dôjsť po zmene jej výrobného zamerania na prelome 80-tych a 90-tych rokov (vyčerpanie zásob slieňov na výrobu cementu v Skrabskom) na spracovanie ďalšej miestnej suroviny – zeolitov (ťažba v Nižnom Hrabovci). Zeolity majú široké použitie v priemysle, poľnohospodárstve, pri likvidácii odpadov (príprava zmesi s karbonátmi pri úprave pôd, v krmovinárstve, vo výrobe nových murovacích hmôt v kombinácii termicky aktivovaného zeolitového tufu s dolomitovým alebo iným kamenivom, pri čistení odpadových vôd a pod.). Komplexnejší prehľad tohto odvetvia bol spracovaný v inom príspevku (Hochmuth, Lacová, 1989).

Textilný priemysel bol zastúpený dvomi závodmi – vo Vranove (Slovenka) a v Hlinnom (Lykové textilné závody – Lykotex). Podiel textilného priemyslu na hrubej výrobe bol 16,6% (3. miesto) a na počte pracovníkov 28,2% (2. miesto). Význam odvetvia výrazne vzrástol vznikom závodu Slovenka (r. 1975), ktorý bol počtom pracovníkov (1749) druhým najväčším závodom okresu. Výrobným zameraním závodu bola výroba pleteného tovaru zo syntetických aj prírodných materiálov (objem výroby v r. 1987 bol 172 mil Kčs). Dodávateľmi základných surovín boli textilné závody (najväčší podiel mal závod Slovenský hodváb v Senici – 450 t polyesteru ročne), významné boli vzťahy so závodmi sídla podniku v Banskej Bystrici (dodávky vlnených materiálov a bavlny – 200 t ročne) a vnútroregionálne vzťahy s Chemlonom Humenné (40 t polyamidu ročne). Z vyrobeného tovaru (2,5 mil kusov ročne) bola iba 1/3 určená pre domáci trh, 2/3 boli exportované do zahraničia (susedné štáty). V závode bola vysoká zamestnanosť žien – 87,2% z počtu pracovníkov tvorili ženy.

Lykové textilné závody v Hlinnom (176 pracovníkov, 31 mil Kčs) sa orientovali na výrobu ľanového vlákna a kúdele (1100t ročne) a na výrobu geotextílií na báze druhotných surovín. Hlavnými dodávateľmi ľanových stoniek bolo 6 okresov severovýchodného Slovenska, textilný odpad dodávala Slovenka vo Vranove, Chemlon v Humennom, Tatrasvit vo Svite a ďalšie závody. Spracovateľmi ľanového vlákna a kúdele na finálne výrobky boli textilné závody v Revúcej a Kokavici n. R.

Uvedené 3 výrobné odvetvia predstavovali nosné odvetvia v priemyselnej štruktúre okresu. Na priemyselnej výrobe aj počte pracovníkov sa podieľali viac ako 90%. Odvetvovú skladbu dopĺňali ďalšie závody a prevádzky ústredne riadeného priemyslu, miestneho priemyslu a výrobných družstiev:

Elektrotechnický a kovospracujúci priemysel zastúpený podnikom Sandrik v Hanušovciach (188 pracovníkov, 26 mil Kčs), v ktorom sa málo atraktívna výroba zipsov a vreckových nožov postupne nahrádzala výrobou olejových filtrov pre automobily Tatra. Výrobou rôzneho kovového tovaru (kovový nosný stolík, oceľové zárubne, háčkovadlá atď) sa zaoberalo aj výrobné družstvo Zemplín vo svojich prevádzkach vo Vranove a Hanušovciach. Predpokladal sa aj dynamický vývoj prevádzky MEZ Michalovce vo Vranove so zameraním na výrobu práčkových elektromotorov.

Lokalizácia závodov **strojárského priemyslu** bola spojená len s krátkou existenciou. V roku 1982 bol založený závod Mechanizácia traťového hospodárstva vo Vranove na výrobu traťových mechanizmov, ktorý v r.1987 zamestnával 170 pracovníkov. Výrobno-strojárenskú činnosť orientovanú na poľnohospodárstvo mala aj Strojová a traktorová stanica vo Vranove (280 pracovníkov).

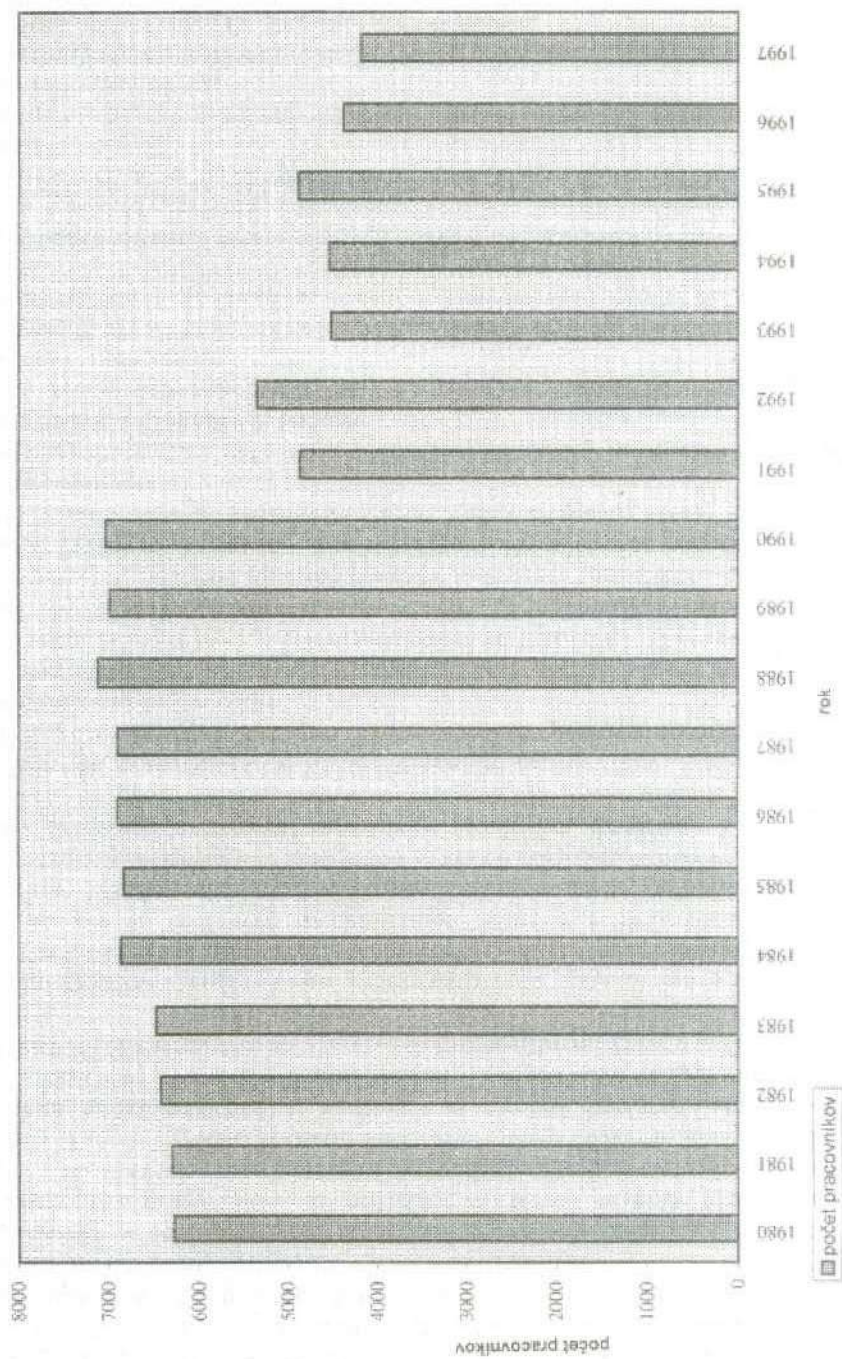
Konfekčný priemysel zahrňoval prevádzky výrobných družstiev Vzorocev v Hanušovciach (53 pracovníkov), Odeta vo Vranove (35 pracovníkov), Zemplín v Holčíkovciach (56 pracovníkov) a Košárovciach (36 pracovníkov) a prevádzku podniku MP Kogutex Prešov v Bystrom (57 pracovníkov) poskytujúce uplatnenie najmä miestnym pracovným silám.

V odvetvovej štruktúre priemyslu vystupoval ešte *potravinársky priemysel* (prevádzka Východoslovenských pekární a cukrární vo Vranove – 41 pracovníkov, prevádzky výroby čajového pečiva v Hanušovciach – 15 pracovníkov) orientovaný na miestnu spotrebu, podobne ako *polygrafický priemysel* (prevádzka Duklianských tlačiarň Prešov vo Vranove – 8 pracovníkov). Pri výstavbe vodného diela Domaša bola vybudovaná aj vodná elektráreň Veľká Domaša, ktorej výkon je 12,8 MW (8 pracovníkov).

Základnú charakteristiku veľkosti a odvetvovej štruktúry priemyslu do roku 1989 možno vyjadriť v niekoľkých bodoch:

- dynamický rozvoj priemyselnej výroby za pomerne krátke časové obdobie formou extenzívneho rastu,
- výrazná špecializácia okresu na priemysel papiera a celulózy ako odraz povojnovnej industrializácie s výrazným stupňom koncentrácie výroby do jedného centra,
- prioritné postavenie troch priemyselných odvetví v štruktúre výroby – priemysel papiera a celulózy, priemysel stavebných hmôt a textilný priemysel,
- lokalizácia nových odvetví bez výrobných tradícií (elektrotechnický, strojársky priemysel),
- malé zastúpenie potravinárskeho priemyslu, pričom okres má významnú poľnohospodársku produkciu,
- z hľadiska finalizácie výrobkov prevláda výroba polotovarov, ktoré sa vyvážajú na definitívne spracovanie do podnikov mimo okresu,
- málo rozvinutý komplex väzieb medzi priemyselnými jednotkami (výrobno-technologické, ekonomicko-riadiace väzby a iné).

Graf 3
VÝVOJ POČTU PRACOVNÍKOV V PRIEMYSELE OKRESU VRANOV N/T V ROKOCH 1980-1997
 Prameň: Historický vývoj priemyslu v okrese Vranov n. T., 1982

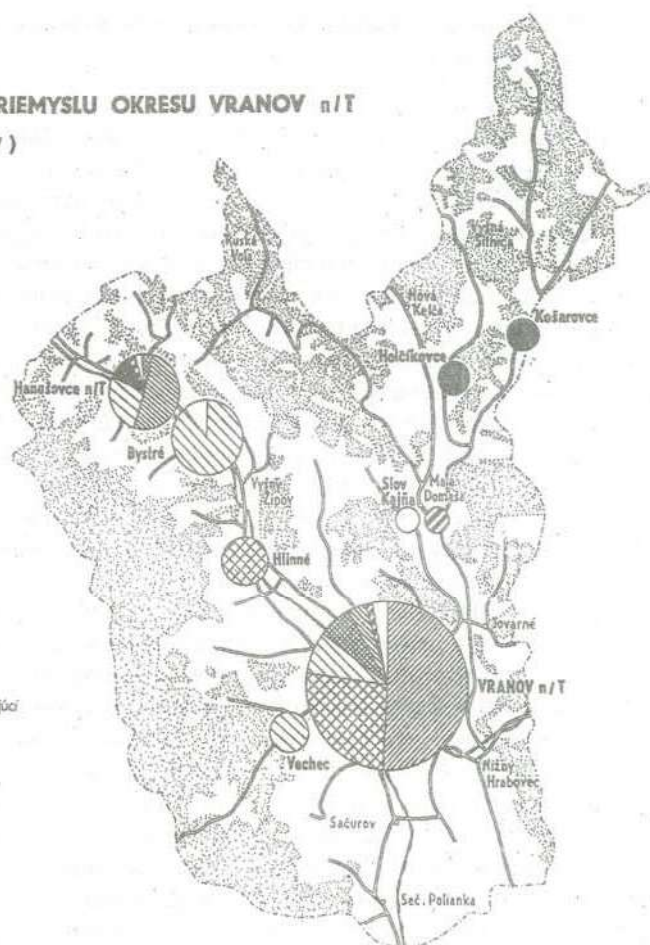
MAPA 5

ODVETVOVÁ ŠTRUKTÚRA PRIEMYSLU OKRESU VRANOV n/T
(R. 1997)

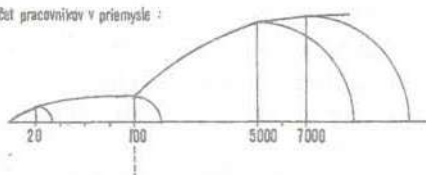
LEGENDA

Odvetvia priemyslu

1. celulózo - papierický
2. stavebných hmôt
3. textilný
4. kožedlážňový
5. strojársky
6. elektrotech. a kovospracujúci
7. potravinársky
8. energetický
9. iný
10. cesty
11. železnice
12. lesy
13. sídla
14. okresné hranice

Počet pracovníkov v priemysle :

5. Náčrt problematiky transformácie priemyslu v okrese Vranov n. T.

Počiatky revolučnej transformácie priemyslu na Slovensku siahajú do obdobia po II. svetovej vojne. Toto obdobie bolo spojené s extenzívnym rastom industrializácie, kedy sa sledoval najmä rast počtu nových pracovných príležitostí a implementácia priemyslu do dovtedy zaostalejších agrárne orientovaných regiónov. Príkladom takéhoto regiónu bolo aj územie študovaného okresu. Keďže vtedajšia orientácia priemyselnej politiky propagovala utváranie veľkých priemyselných kombinátov, na ktoré neskôr nadväzovali ďalšie priemyselné odvetvia, aj v predmetnom území sa hlavným pilierom priemyslu stáva drevospracujúci kombinát Bukóza. Jeho lokalizáciou sa síce dosiahol istý ekonomický efekt (pracovné príležitosti), ale na druhej strane sa ako negatívny dopad prejavil pomerne výrazný zásah do dovtedy len vo veľmi malej miere narušeného prostredia (záber poľnohospodárskej pôdy, znečisťovanie ovzdušia, vody, produkcia odpadov). Drevospracujúci kombinát spolu s ďalšími dvomi chemickými závodmi v relatívne malom území (Chemko v Strážskom a Chemlon v Humennom) prispeli k jednému z najvyšších stupňov ekologického zaťaženia nielen v regióne východného Slovenska, ale aj v celoslovenskom meradle.

Ďalším z dopadov priemyselnej politiky po II. svetovej vojne bola snaha o umiestňovanie priemyselných závodov do miesta výskytu nerastných surovín. V študovanom území sa táto idea prejavila rozvojom priemyslu stavebných hmôt, ktorý využíval miestne suroviny v Skrabskom (cementáreň v Bystrom), v Hanušovciach (tehelne), vo Vranove n. T. (tehelná v Čemernom, výroba pórobetónu v Hencovciach) vo Vechci a Juskovej Voli (kameňolomy).

Charakteristickú skladbu mali aj hlavné priemyselné odvetvia zastúpené v ekonomike okresu. Základná triáda priemyslu (drevospracujúci, textilný priemysel, priemysel stavebných hmôt) bola postupne budovaná a rozvíjaná v priebehu 30 rokov (50-te až 70-te roky). Paradoxne málo významné zastúpenie pripadalo na potravinársky priemysel, aj keď poľnohospodárstvo okresu Vranov n. T. poskytovalo dostatočnú surovinovú bázu (produkcia dodávaná na spracovanie do potravinárskych podnikov na území susedných okresov). Tendencia extenzívneho rastu priemyslu sa v okrese udržiavala prakticky až do začiatku 80-tych rokov. Na rozdiel od všeobecných tendencií československého priemyslu po II. svetovej vojne spojených s výrazným vzostupom strojárstva, v sledovanom okrese dlhý čas toto odvetvie bolo zastúpené len 1 priemyselnou jednotkou – od r. 1948 Strojová a traktorová stanica (290 pracovníkov). V 70-tych a 80-tych rokoch tu boli lokalizované ďalšie kovospracujúce a strojárské podniky – v roku 1976 Sandrik v Hanušovciach (170 pracovníkov), v roku 1982 Mechanizácia traťového hospodárstva vo Vranove (120 pracovníkov) a VD Zemplín (vzniklo r. 1969, zamestnávalo 280 pracovníkov) s prevádzkou na výrobu kovového tovaru.

Extenzívny rast priemyslu sa odzrkadľoval v plynulom raste hlavných ukazovateľov – objem hrubej výroby, počet pracovníkov, hodnota základných prostriedkov.

Nárast zamestnanosti v priemysle (v priemyselných závodoch okresu a dochádzka do priemyslu) dokumentuje porovnanie intenzity zamestnanosti I. (index industrializácie) v r. 1961, 1970, 1980 a 1991. Dynamika tohto javu a jeho priestorové rozloženie podľa obcí okresu je znázornená v mape č. 1.

Nové impulzy v transformácii priemyselnej výroby sa objavili na počiatku 90-tych rokov. Najmä v súvislosti s týmito relatívne nedávnymi a v súčasnosti ešte prebiehajúcimi procesmi (privatizácia) hovoríme o reštrukturalizácii a následne aj o zmene v priestorovej koncentrácii priemyslu. V ďalšej časti sa zaoberám len vybranými dopadmi týchto procesov na:

- veľkostnú štruktúru
- odvetvovú a priestorovú štruktúru
- zamestnanosť (resp. nezamestnanosť) obyvateľov.

Podľa Kopačku (1995) je zásadná reštrukturalizácia priemyslu po r. 1989 spojená s demontážou komunistického systému a je porovnateľná so zmenami po r. 1948 tým, že v oboch prípadoch došlo k zmene celého spoločensko-ekonomického systému. Svojou povahou sú tieto dve reštrukturalizácie do značnej miery reverzibilné.

Transformácia ekonomiky Slovenska z centrálne riadenej na ekonomiku trhových spôsobila vážne problémy v monoštruktúrne zameranej ekonomike okresu Vranov n. T.

Zmeny vo veľkostnej štruktúre priemyselných podnikov okresu boli veľmi úzko spojené s procesom privatizácie, t.j. transformáciou štátneho vlastníctva na súkromné. Zákonmi o tzv. malej (zákon č. 427/1990) a veľkej privatizácii (zákon č. 92/1991) prechádzajú do súkromného vlastníctva štátne podniky, a zároveň rastie počet malých a stredných firiem, ktoré ďaleko pružnejšie reagujú na zmeny trhových podmienok, zavádzanie nových technológií a svojou flexibilitou zohrávajú akceleračnú úlohu v trhovej ekonomike (Mládek, 1995).

Tento vývoj sa odzrkadlil aj vo veľkostnej štruktúre priemyselných podnikov, keď v r. 1995 z 22 priemyselných jednotiek (nad 25 pracovníkov) 14 t.j. 64% patrilo do skupiny firiem do 100 pracovníkov. Len 1 priemyselný závod (Bukóza a.s.) mal v tom čase viac ako 2 500 pracovníkov. Na priemyselnej výrobe sa podieľajú aj živnostníci – z celkového počtu 2 465 v priemysle podnikalo 662.

Na veľkostnú štruktúru podnikov mali vplyv aj organizačné zmeny – najmä fragmentácia veľkých podnikov, zbavovanie sa pomocných jednotiek – externalizácia obslužných činností ako napr. doprava, výstavba a pod. (Stryjakiewicz, 1994). Príkladom týchto procesov je najväčšia priemyselná jednotka okresu BUKÓZA – jeden z najvýznamnejších spracovateľov drevnej hmoty na Slovensku. Po transformácii štátneho podniku na akciovú spoločnosť sa Bukóza stala spoluzakladateľom niekoľkých dcérskych spoločností s ručením obmedzeným (Bukóza Nábytok, Bukóza S.E.D. Servis, Bukóza Progres, Bukóza Elmar, Bukóza Market, Bukóza Transport). V roku 1997 sa Bukóza, a.s. transformovala na spoločnosť holdingového typu, pričom popri materskej a.s. vznikli ďalšie 3 nové akciové spoločnosti – Bukocel, Bukóza-Píla, Bukóza-Preglejka. Táto zmena zredukuje počet s.r.o. spojených s Bukózou. Aj napriek tejto fragmentácii celkový počet

pracovníkov v Bukóze sa v porovnaní s r. 1990 zredukoval asi o 30%. Pri porovnávaní údajov o veľkosti priemyslu od r. 1990 je zreteľný pokles pracovníkov v tomto odvetví až o 40%.

Transformácia priemyslu sa odrazila aj v jeho odvetvovej a priestorovej štruktúre. V porovnaní s r. 1989 sa súčasná odvetvová štruktúra vyznačuje len malým zvýšením diverzifikácie. V štruktúre priemyslu sa v súčasnosti síce objavujú aj také, ktoré sa tu v minulosti nerozvíjali (kožiarsky priemysel – Hrušan s.r.o. v Nižnom Hrušove), alebo len slabo rozvíjali (potravinársky priemysel – HOTR v. o.s. Petrovce, D+D s.r.o. Vranov n. T.), ale aj naďalej majú početne najvyššie zastúpenie firmy, ktoré nadviazali na tradičné priemyselné odvetvia – drevársky, papierovo-celulózový, textilný a odevný, priemysel stavebných hmôt.

Z hľadiska priestorového rozmiestnenia je priemyselná výroba rozložená vo viacerých sídlach okresu. Ide väčšinou o malé firmy, ktoré sa zameriavajú na spracovanie dreva a výrobu nábytku, odevnú a potravinársku výrobu. Pozícia hlavného priemyselného centra Vranova bola ovplyvnená osamostatnením časti Vranova – Hencoviec v r. 1996, kde je vysoká koncentrácia priemyslu. Posilnila sa aj priemyselná funkcia druhého mestského sídla v okrese – Hanušoviec n. T.

Jedným z dopadov transformácie ekonomiky na Slovensku je aj problém poklesu celkovej zamestnanosti obyvateľov a vo väčšine okresov východného Slovenska plynulý nárast nezamestnanosti od r. 1991. Porovnanie vývoja zamestnanosti podľa odvetví u zamestnávateľov nad 25 pracovníkov v študovanom regióne ukazuje nasledujúca tabuľka:

	1990	1992	1994	1996
Poľnoh., lesn.	7853	4726	3271	2647
Priemysel	7885	6928	4537	4502
Stavebníctvo	2326	1475	682	479
Obchod	1630	1079	526	608
Školstvo	2127	2157	1838	1399
Zdravotníctvo	1139	1250	1206	887

Prameň: OO SŠÚ Vranov n. T., 1997

Okres Vranov n. T. patrí už od počiatku 90-tych rokov k okresom s vysokou mierou nezamestnanosti, pričom aj priemysel sa na tomto fakte podieľa vysokou mierou. V roku 1990 pracovalo v priemysle asi 30% obyvateľov. Až 80% pracovníkov v priemysle zamestnávali 2 najväčšie podniky v okrese – Bukóza a Topex (bývalá Slovenka). Preto ťažkosti vo výrobe týchto subjektov (odbytové ťažkosti, rozpad východných trhov, postupné pretŕhanie dodávateľsko-odberateľských vzťahov s partnermi v osamostatnenej Českej republike, malá privatizácia, reštitúcie atď.) priamo ovplyvnili aj rastúcu nezamestnanosť v okrese:

Miera nezamestnanosti v okrese Vranov n. T.

(k 31. 12. evidovaná nezamestnanosť):

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1,1%	15,6%	16%	22,6%	27,4%	19%	21%	22,4%

Prameň: Štatistická ročenka SR 1996, 1997.

V rozvojových programoch na znižovanie nezamestnanosti sa zdôrazňuje význam priemyslu najmä rozvíjaním stále nedostatočne etablovaného potravinárskeho a strojárskoho priemyslu.

Záver

Zmeny priemyselnej štruktúry Vranovského okresu sú viazané na dva výrazné medzníky – obdobie po II. svetovej vojne a obdobie po r. 1989. Kým prvá transformácia položila základy relatívne kontinuálne sa rozvíjajúcej odvetvovej štruktúry, v súčasnosti prebiehajúce zmeny sú spojené s depresným vývojom hlavných ukazovateľov. Tento vývoj v mnohých črtách kopíruje celospoločenské zmeny aj zmeny v priemysle na Slovensku. Podľa Mládeka (1995) sa celé toto obdobie delí na 3 fázy: deštrukčnú, stabilizačnú a kompenzačno-rozvojovú. Kým priemysel Slovenska vykazuje znaky prebiehajúcej druhej fázy, vývoj priemyslu v okrese Vranov za týmto vývojom zaostáva a podľa vybraných charakteristík sa nachádza ešte vždy vo fáze deštrukčnej poznamenatej poklesom výroby a zamestnanosti v priemysle.

Zoznam použitej literatúry:

- BUTKOVIČ, Š. (1964): Príspevok k dejinám ortuľových baní v Merníku. In: Nové obzory 6, Východoslovenské vydavateľstvo Košice.
- DŽALAJ, J. a kol. (1975): 20. výročie cementárne v Bystrom. Okresné oddelenie SŠÚ Vranov n. T.
- Ekonomický vývoj ČSSR-ČSR-SSR-kraje, okresy 1987. FSÚ Praha, 1988.
- HANZO, J. (1973): Taký je Vranovský okres dnes. Okresné oddelenie SŠÚ Vranov n. T.
- Historický vývoj priemyslu v okrese Vranov n. T. Krajská správa SŠÚ Košice, 1982.
- HOCHMUTH, Z., LACOVÁ, A. (1989): Faktor suroviny v lokalizácii priemyslu stavebných hmôt v okrese Vranov n. T. In: Zborník referátov z geografického seminára, PdF Prešov, s. 135-140.
- KOPAČKA, L. (1995): Vývoj priemyslu a jeho odvetvové štruktúry v libereckém regionu ve XX. století. In: Geografické rozhledy, r. 4., č. 3, s. 69-71.

- KOREC, P. a kol. (1997): Kraje a okresy Slovenska. Nové administratívne členenie. Q111 Bratislava.
- LACOVÁ, A. (1992): Priemysel mesta Vranov n. T. In: Zborník PdF UPJŠ Prírodné vedy, r. XXIII., zv. 1, Prešov, s. 100-127.
- MLÁDEK, J. (1990): Teritoriálne priemyselné útvary SSR. Univerzita Komenského Bratislava.
- MLÁDEK, J. (1995): Procesy transformácie priemyslu Slovenska. In: Geographia Slovaca, 10, s. 163-172.
- PODOLÁK, P., SZÉKELY, V. (1993): Transformácia obyvateľstva a priemyslu Slovenska vo vzťahu k jeho hospodárskemu a regionálnemu rozvoju. Geografia, r. 1, č. 3-4, s. 78-80, 85-86.
- Sčítanie ľudu (domov a bytov) 1961, 1970, 1980, 1991.
- Slovensko – Ľud I. Obzor Bratislava, 1974.
- STRYJAKIEWICZ, T. (1994): Próba analízy i oceny transformacji przemysłu w Polsce w świetle postfordowskiego modelu elastycznej produkcji i teorii regulacji. In: Zachowania przestrzenne przemysłu w zmieniających się warunkach gospodarowania. KGPPTG, Kraków-Warszawa, s. 48-66.
- ŠPIESZ, A. (1972): Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. SAV Bratislava.
- TAJTÁK, L. (1992): Vranov a okolie v rokoch 1848-1918. In: Dejiny Vranova nad Topľou (Michnovič, I., ed.), Východoslovenské vydavateľstvo Košice, s. 121-144.
- URBAN, M. (1986): Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v r. 1945-46. In: Nové obzory, r. 28, s. 53-79.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I.-III. Veda Bratislava, 1977, 1978.

CHANGES IN INDUSTRIAL STRUCTURE OF THE VRANOV n. T. DISTRICT

Summary

Industry is one of the economic activities developing dynamically. Social-economic changes at the beginning of the 90s in Slovakia have touched also industrial development. Transformation of economy has been connected with the shift from the planned economy towards the market economy, and with the changes of the owner's relations. These changes affected an industrial development at the state and regional level. The study of the spatial arrangement of the industrial plants, changes in branch and size structure, employment, organization and types of an ownership is the most interesting from the point of view of industrial geography.

Transition of the industrial structures in Slovakia is a part of the global transformation process which has been remarked since the beginning of the 20th

century in the most developed countries especially. Regarding a different social-political context transformation process in Slovakia and other post-communist countries has different character and features there.

The paper is dealing with historical development of industry in Vranov n. T. district and its changes in the last period. It is partly based on the author's results (up to this time nonpublished) from the partial research work solved in 1986-1990 within wider project „Evaluation of landscape elements and their function in the environment (the case study of Vranov n. T. region)“. Other materials and data were obtained from the statistical sources (including data from Census 1991) and from the field work.

The paper is divided into following parts:

- 1 Characteristics of the investigated region
- 2 Historical development and location factors of industry
- 3 Intensity of industrial employment and commuting in 1980
- 4 Size and structure of industry up to 1989
- 5 Some features of transformation process concerning industry in Vranov n. T. region.

Although industrial activity has not a long tradition in Vranov n. T. region, some nonagriculture production from which industry has developed can be identified in the past. Economic development in the 19th century was influenced by several negative factors: longtime agriculture orientation of the region, poor natural resources, lack of the capital and industrial enterprise, less developed railway network, disadvantageous location on the periphery of the state.

Fundamental period of industrial development of the region started after the World War II. Analysing location of particular plants the influence of following factors of production can be identified:

- a local natural resources – industry of building materials, timber industry
- b labour – timber industry, textile industry
- c traditions in production – industry of building materials
- d political and economic factors – so called „socialist industrialization“
- e other factors

Intensity of industrial development and commuting present figures 1,2,3 (cartograms).

Size and structure of industry up to 1989 is presented on the figure 5.

The main characteristics of industry until 1989 can be expressed in the following points:

- dynamic development of industrial production during a quite short period by extensive growth
- marked specialization of the region in timber industry after the World War II and high level of concentration of industry in one centre
- domination of the three industrial branches – timber industry, industry of building materials, textile industry
- location of the new industries without regional traditions (machinery, electro-technics)

- still not responsible role of the food industry, even though agriculture production plays important role in regional economy
- prevalence of the nonfinalized products (semiproducts)
- less developed complex of relations among industrial units.

Changes of industrial structure of region are connected with two main periods – after the World War II and recent period after 1989, and they are reversible. While the first mentioned based relatively stable industrial structure, the second one still going on has led to decrease of the main indicators of industry. This pattern of industrial development has common features either in the Slovak industry or in regional structure in the Vranov n. T. region. Some differences are connected with the special historical and economic conditions of the Vranov n. T. region.

Recenzenti: RNDr. Vladimír Székely, CSc.
Doc. RNDr. Martin Mihály, CSc.